

DOI 10.36074/logos-12.08.2022.26

ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-ЕНТОМОЛОГ Є.В. ЗВЕРЕЗОМБ-ЗУБОВСЬКИЙ

ORCID ID: 0000-0003-4575-5039

Круть Михайло Володимирович

канд. біол. наук, ст. наук. співроб., пров. наук. співроб. відділу досліджень
з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій
Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України

УКРАЇНА

Анотація. Євген Васильович Зверезомб-Зубовський (1890–1967) – видатний український вчений-ентомолог, один із організаторів справи захисту рослин у колишньому СРСР, перший голова створеного в 1949 р. Українського ентомологічного товариства, доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України. Під його керівництвом розроблено основні організаційні форми та комплексні системи заходів захисту посівів буряків цукрових й інших культур сівозміни від шкідників та хвороб з урахуванням досягнень науки й техніки, створено службу сигналізації з мережею пунктів спостережень, зроблено технічне переозброєння галузі захисту рослин.

В капітальній роботі Є.В. Зверезомб-Зубовського «Вредители сахарной свеклы» узагальнено матеріали щодо комплексу тварин (комахи, кліщі, слимаки, гризуни й ін.), що пошкоджують буряки цукрові протягом усього періоду вегетації й при зберіганні; викладено відомості з біології шкідників, їх шкідливості в різних районах бурякосіяння та указано захисні заходи.

Вступ. До останнього мирного часу в економіці України агропромисловий комплекс був досить рентабельною галуззю. Як підкреслював міністр закордонних справ Д.І. Кулеба, Україна є гарантом продовольчої безпеки в багатьох країнах світу завдяки традиційно потужному продовольчому експорту. Вхідження до Комітету з Всесвітньої продовольчої безпеки ООН надає нашій країні додаткові можливості впливу на глобальну продовольчу політику. Україна далі повинна зміцнювати роль гаранта світової продовольчої безпеки [1].

В структурі валового вітчизняного продукту країни доля аграрного сектору економіки разом із суміжними галузями складала майже 27 відсотків. Тим самим забезпечувалося найбільше валютних надходжень у державну скарбницю. Однак усі ці успіхи були лише часткою з того, що агросектор мав заробляти. Для стабільного розвитку агропромислового виробництва України важливого значення набуває покращання його наукового забезпечення.

Захист рослин був і залишається обов'язковим елементом технології отримання великих обсягів високоякісної сільськогосподарської продукції та стабільності агроценозів. За недостатнього проведення захисних заходів або повного їх ігнорування недобори врожаїв від шкідливих організмів в Україні можуть складати майже третину, а іноді навіть і половину від потенційно можливого [2, 3]. Величезну роль у вирішенні проблем щодо захисту рослин і разом із тим покращання фітосанітарного стану агроценозів відіграє Науково-методичний центр із виконання програми наукових досліджень «Захист рослин», головною установою якого є Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України.

Водночас розвиток аграрної науки неможливий без інституційної пам'яті, збереження знань про значні творчі відкриття та досягнення. Беззаперечною є роль університетів наук про життя в реалізації концепції сталого розвитку світу. В цьому відношенні поряд з іншими певне місце належить також Інституту захисту рослин Національної академії аграрних наук України. Важливого значення набуває дослідження наукової діяльності вчених, хто був у витоків цієї установи і зробив свій внесок у подальший її розвиток.

Мета роботи. Дослідити наукову діяльність та надбання одного із перших директорів нинішнього Інституту захисту рослин НААН (попервах – Інститут ентомології і фітопатології Академії наук Української РСР) доктора сільськогосподарських наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України Євгена Васильовича Зверезомб-Зубовського.

Матеріали і методи. Матеріалами для дослідження служили архівні дані, матеріали з Інтернету, статті, присвячені діяльності члена-кореспондента НАН України Є.В. Зверезомб-Зубовського.

Результати й обговорення. Євген Васильович Зверезомб-Зубовський – видатний український вчений-ентомолог, один із організаторів справи захисту рослин у колишньому СРСР, творець і перший голова Українського ентомологічного товариства, доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України.

Народився Є.В. Зверезомб-Зубовський 3 березня 1890 р. в Києві. По закінченні гімназії в 1907 р. вступив до природничого відділення фізико-математичного факультету Київського університету, який успішно закінчив у 1911 р. В студентські роки почав працювати в галузі сільськогосподарської ентомології, і в виборі цього напрямку для спеціалізації вирішальну роль відіграв відомий ентомолог В.П. Поспелов, який на той час викладав в університеті. По закінченні навчального закладу Євген Васильович був зарахований практикантом першої в Росії ентомологічної станції, організованої В.П. Поспеловим. У 1911 р. опублікував першу свою роботу, присвячену боротьбі з ховрахами за допомогою сірковуглецю.

На Київській ентомологічній станції Є.В. Зверезомб-Зубовський пропрацював до 1915 р. – спочатку практикантом, згодом (із 1913 р.) старшим інструктором. У цей період він вивчав шкідливих для сільського й лісового господарства комах, гризунів та заходи боротьби з ними. Здійснив також цікаве дослідження крота методом аналізу вмісту шлунків. Опублікував 14 наукових статей і провів велику роботу з надання допомоги господарствам у захисті рослин.

В липні 1915 р. В.П. Поспелов запросив Є.В. Зверезомб-Зубовського на посаду завідувача відділом Воронежської станції по боротьбі з шкідниками. Одночасно Євген Васильович працював асистентом кафедри зоології Воронежського сільськогосподарського інституту. Брав активну участь у педагогічному процесі і з любов'ю проводив практичні заняття зі студентами. Багато зробив також для організації зоологічного кабінету сільськогосподарського інституту.

У Воронежі Є.В. Зверезомб-Зубовський провів порівняльні морфологічні дослідження передімагінальних стадій розвитку цілого ряду видів небезпечних шкідників зерна і продуктів його переробки, зібрав значний матеріал із вивчення їх біологічних особливостей. Зокрема, вперше встановив тривалість розвитку й кількість линянь борошняного хрущака, отримав дані щодо біології мавританської комашки. Вперше висвітлив також роль підпіль зернохрещиці у зараженні зерна, що зберігається.

1914–1917 рр. – член редакційного комітету першого вітчизняного реферативного журналу «Вестник русской прикладной энтомологии».

В 1916 р. Є.В. Зверезомб-Зубовський був призначений старшим спеціалістом Департаменту землеробства з ентомології й відряджений в Ростов-на-Дону для організації Донського бюро по боротьбі з шкідниками. В 1920 р. це бюро було перетворено в Відділ ентомології Ростовської (Нахичеванської) сільськогосподарської дослідної станції. У Ростові, як у Києві і в Воронежі, основна діяльність Євгена Васильовича була спрямована на практичну допомогу із захисту сільськогосподарських культур. Він публікував 25 робіт, серед яких можна знайти ряд нарисів, присвячених черговим задачам із боротьби з шкідниками в полі, в саду, в коморах. Впродовж тривалого часу гарним посібником для ентомологів і практиків був опублікований вченим у 1923 р. й перевиданий у 1925 р. «Определитель главнейших насекомых, встречающихся в зерне и зернопродуктах».

У 1923 р. Є.В. Зверезомб-Зубовський повернувся до Києва, де за пропозиції Народного комісаріату землеробства отримав посаду завідувача станції захисту рослин. Під його вмілим керівництвом Київська станція за короткий час зайняла перше місце серед установ подібного роду й стала керівним центром для Правобережжя України, було також організовано її філіали в Вінницькій і Чернігівській областях. Київська станція захисту рослин відіграла значну роль у підготовці висококваліфікованих кадрів. Вона видала серію наукових та науково-популярних робіт, плакатів, інструктивних та методичних матеріалів. Зокрема, в 1924–1925 рр. було видано 6 випусків «Бюлетеня Київської станції захисту рослин» під загальною назвою «Листок боротьби з шкідниками». Організатором і редактором цього журналу був Є.В. Зверезомб-Зубовський. У виданні «Листка» активну участь брали також Б.І. Бельський, З.С. Голов'яно, Й.Й. Кораб, О.Г. Лебедев, І.Г. Підоплічко, К.Л. Шишкін, С.П. Іванов, О.П. Кришталь, О.Й. Петруха та ін. [4, 5].

В 1925 р. Київську станцію захисту рослин було реорганізовано в відділи ентомології і фітопатології Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції. Євген Васильович до 1929 р. очолював відділ ентомології й деякий час за сумісництвом працював у Сортово-насінному управлінні Цукротресту. В 1928 р. вийшло в світ перше видання монографії вченого «Насекомые, вредящие сахарной свекле».

В 1929 р. Є.В. Зверезомб-Зубовський повністю перейшов на роботу в Сортово-насінневе управління Цукротресту, обійнявши посаду завідувача Ентомо-фітопатологічного бюро. На це Бюро покладалося керівництво захистом рослин у господарствах, що вирощували буряки цукрові, а саме в Україні, Центральній Чорноземній зоні, на Кубані. В наступному році Бюро було переведено в Москву в правління Союзцукру, куди переїхав і Євген Васильович. У цей період під його керівництвом розроблено основні організаційні форми та комплексні системи заходів захисту посівів буряків цукрових й інших культур сівозміни від шкідників та хвороб з урахуванням досягнень науки й техніки, створено службу сигналізації з мережею пунктів спостережень, зроблено технічне переозброєння в галузі захисту рослин. Велика увага приділялася також організації відділів захисту рослин на багатьох дослідно-селекційних станціях. Вчений пильно слідкував за успіхами цих установ і постійно виявляв із одержаних ними матеріалів усе, що можна було використати для практики захисту рослин.

З 1932 р. бурякосіяння стало інтенсивно розвиватись у Західному Сибіру, Далекому Сході, Казахстані, Киргизії, Грузії, Вірменії. Разом із тим збільшилося й коло обов'язків Є.В. Зверезомб-Зубовського як головного ентомолога

Союзцукру. В період між лютим 1932 й листопадом 1939 р. він працює спочатку (до жовтня 1934) в Центральному інституті цукрової промисловості, згодом – у новоствореному Всесоюзному інституті бурякового рільництва. З великого комплексу науково-дослідницьких робіт, виконаних під керівництвом та за безпосередньою участю вченого, варто відмітити ентомологічне обстеження східних районів СРСР, а також вивчення біологічних особливостей шкідників буряків цукрових та розробку заходів боротьби з ними в нових умовах вирощування цієї культури. Значна заслуга Євгена Васильовича в організації постійної мережі науково-дослідних установ у нових районах бурякосіяння. Крім організаційної роботи, він здійснював методичне керівництво їх ентомологічними відділами.

За цей час Є.В. Зверезомб-Зубовський опублікував і відредагував понад 30 робіт. Серед них чільне місце належить працям, присвяченим лучному метелику, прогнозам появи шкідників та рекомендаціям щодо заходів боротьби з шкідниками буряків цукрових, зокрема в зрошуваних районах. Євген Васильович брав участь у підготовці великого колективного зведення стосовно шкідників буряків цукрових, яке склало 3-й том капітальної праці «Свекловодство», виданої Всесоюзним науково-дослідним інститутом цукрових буряків у 1938 р. Він редагував це видання; його перу також належить ряд розділів.

В 1936 р. за сукупністю робіт без захисту дисертації Є.В. Зверезомб-Зубовському було присуджено науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук і звання професора. В 1939 р. його обрано членом-кореспондентом Академії наук Української РСР та запрошено на посаду заступника директора Інституту зоології АН УРСР із наукової частини.

Під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Євген Васильович керував в Уфі групою зоологів, які працювали в Об'єднаному інституті біології АН УРСР.

В 1946 р. за активної участі Є.В. Зверезомб-Зубовського організовано Інститут ентомології та фітопатології (нині – Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України), в якому він до 1949 р. був заступником директора, а в 1949–1950 рр. – директором. Працював у цій установі до 1956 р., очолюючи лабораторії загальної ентомології та екології комах.

В 1956 р. світ побачив друге видання капітальної праці Є.В. Зверезомб-Зубовського «Вредители сахарной свеклы». В цій книзі узагальнено матеріали щодо комплексу тварин (комахи, кліщі, слимаки, гризуни й ін.), які пошкоджують буряки цукрові в усі періоди вегетації та за зберігання, викладено відомості щодо біології шкідників, їх шкідливості в різних районах бурякосіяння, указано заходи боротьби. Це творчий звіт визначного ентомолога в галузі вивчення шкідників буряків цукрових.

Понад півстоліття Є.В. Зверезомб-Зубовський був членом Ентомологічного товариства (в Російське товариство він вступив у 1915 р.). В 1946 р. його обрано головою секції захисту рослин Київського Будинку вчених, яка до 1949 р. виросла в Українське ентомологічне товариство – Республіканське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства. Впродовж 1949–1958 рр. Євген Васильович був головою Українського ентомологічного товариства, а згодом обраний почесним його головою. З 1950 р. – віце-президент Всесоюзного ентомологічного товариства, а з 1958 р. – почесний його член [5, 6, 7].

Перу Є.В. Зверезомб-Зубовського належить понад 150 робіт, присвячених широкому колу питань фундаментальної й прикладної зоології. Здобуті й опубліковані ним дані щодо вивчення шкідників буряків цукрових, лучного

метелика й комірних шкідників не втрачають свого теоретичного та практичного значення й до сьогодні.

Характерною особливістю діяльності Є.В. Зверезомб-Зубовського було вміння поєднувати наукову роботу з практичною. Він постійно турбувався про впровадження в практику сільського господарства нових, більш досконалих засобів захисту рослин, брав саму активну участь у розробці організаційних форм у цій галузі й безпосередньо керував багатьма кампаніями щодо боротьби з шкідниками. Особливо напруженою й плідною була його діяльність у 1929–1934 рр. щодо боротьби з шкідниками бурякового клину в загальносоюзному масштабі за масового розмноження лучного метелика й ряду інших шкідників.

Багато уваги Євген Васильович приділяв справі популяризації ентомологічних знань. Ним написано десятки статей, брошур, плакатів, прочитано багато лекцій, в тому числі й по радіо. Він також брав активну участь у роботі різних курсів і нарад.

Є.В. Зверезомб-Зубовський підготував багато висококваліфікованих ентомологів, екологів і зоологів. В усіх закладах, де він працював, завжди турбувався про створення гарних умов для творчого розвитку співробітників. Особливо багато уваги приділяв створенню наукових бібліотек, збору порівняльного матеріалу й формуванню колекцій.

Помер Євген Васильович Зверезомб-Зубовський 21 квітня 1967 року в Києві. Похований на Байковому цвинтарі.

Висновки. Наукові надбання вченого-ентомолога Євгена Васильовича Зверезомб-Зубовського є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки із захисту рослин. Вони не втрачають своєї актуальності й за сучасних умов аграрного виробництва країни.

Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук та Інститут зоології імені І.І. Шмальгаузена Національної академії наук України глибоко шанують пам'ять та примножують наукову спадщину видатного вченого-ентомолога Є.В. Зверезомб-Зубовського. В стінах названих установ знайшли своє достойне місце портрети й фотографії, йому присвячені.

Світлий образ Є.В. Зверезомб-Зубовського – великого вченого, теоретика і практика із захисту рослин, громадського діяча – завжди буде яскравим прикладом для нинішнього й майбутніх поколінь ентомологів та вчених-аграріїв у цілому.

Список використаних джерел:

- [1] Дмитро Кулеба: Україна зміцнює роль гаранта світової продовольчої безпеки. Вилучено з <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-zmicnyuye-rol-garanta-svitovoyi-prodovolchoyi-bezpeki>.
- [2] Трибель, С.О. (2000). Захист рослин: сьогодні і завтра. *Захист рослин*, (2), 2–4.
- [3] Чайка, В.М., Сядриста, О.Б., Бакланова, О.В. & Мельник, П.П. (2001). Шкодочинність фітофагів на озимині. *Захист рослин*, (12), 1–2.
- [4] Пидопличко, І.Г. (1967). Памяти Евгения Васильевича Зверезомб-Зубовского. *Вестник зоологии*, (4), 78–81.
- [5] Крышталь, А.Ф. (1968). Памяти Евгения Васильевича Зверезомб-Зубовского (1890–1967). *Энтомологическое обозрение*, (XLVII, 1), 235–243.
- [6] Зверезомб-Зубовський Євген Васильович – Вікіпедія. Вилучено з http://uk.wikipedia.org/wiki/Зверезомб-Зубовський_Євген_Васильович
- [7] Васильев, В.П. & Лесовой, М.П. (1996). *История защиты растений от вредителей и болезней в Украине*. Киев : Аграрная наука.